

Ősi alkotmány és törvényhozói szabadság

Versengő politikai nyelvek a polgári törvények vitájában
az 1832–1836-os országgyűlésen*

Trencsényi Balázs *A politika nyelvei* című tanulmánykötetében az elmúlt évtizedek egyik legfontosabb történettudományi irányzatának nevezte a fogalomtörténeti-kontextualista megközelítést, amelynek az 1990-es évektől immár hazai művelői is vannak. A 19. századi kutatások vonatkozásában Trencsényi Gángó Gábor *Eötvös az emigrációban* című könyvét, illetve Takáts József először 1998-ban megjelent tanulmányát említette. Véleménye szerint az előbbi lényegében az Eötvös-életmű kontextualista alapon történő feldolgozása, míg az utóbbi a 19. századi magyar irodalmi gondolkodást a korszak diskurzustípusai mentén közelíti meg.¹

Takáts József az említett dolgozatában kijelentette: elsősorban a cambridge-i eszmetörténészekről, Quentin Skinnertől és John G. A. Pococktól, valamint magyarországi közvetítőiktől, Kontler Lászlótól és Horkay Hörcher Ferencről inspirálva jutott arra a belátásra, hogy nem eszmék karakterét és fejlődését vagy koherens egyéni vilásképeket kell keresni, hanem politikai nyelveket és azok használatának történetét. Ezt a belátást segítette, hogy Takáts hazai anyagon is bizonyítva látta ennek a megközelítési módnak az érvényességét: Csetri Lajos Berzsényi Dániel egyik ódájáról írott elemzése ugyanis részben a spártai típusú plutarkhizmus nyelvének azonosítására épült.² Takáts szerint „a politikai beszédmód nem csupán fogalmakat, »szótárat« jelent, hanem viszonylag állandó témákat is, mintákat, amelyekhez viszonyít e nyelv használója, érveléseket és értékeket, továbbá előfeltevéseket és hiteket, amelyek lehetővé teszik az érveléseket”.³ Takáts a 19. század első felében a politikai beszédmódok kapcsán négy kategóriát határozott meg: a republikánus nyelv, az ősi alkotmányra való hivatkozás, a felvilágosult kormányzás erősen természetjogi alapozású nyelve, továbbá a kulturális nacionalizmus politikai nyelve.

* A tanulmány a K77470 számú OTKA-pályázat támogatásával készült.

1 *Trencsényi Balázs*: *A politika nyelvei. Eszmetörténeti tanulmányok. Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2007.* 13. Az irányzat hazai képviselői közül említi többek között Kontler Lászlót, Horkay Hörcher Ferencet, Bene Sándort, Gángó Gábort és Takáts Józsefet: uo. 56–57.

2 *Csetri Lajos*: *Nem sokaság hanem lélek. Berzsényi-tanulmányok. Szépirodalmi, Bp., 1986.* 63–64.

3 *Takáts József*: *Politikai beszédmódok a 19. század elején. Egy tervezett kutatás hipotézise. In: Uő: Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok. Kijárat, Bp., 2007.* 171–201. (eredeti megjelenés: 1998). Az idézetet ld. 171–172.

Részben Takáts tanulmányát vette alapul Dobszay Tamás, aki az 1830-as, 1840-es évek történeti szövegeit, országgyűlési tanácskozásait vizsgálta. Dobszay abból az előfeltevésből indult ki, hogy míg az 1825–1827-es országgyűlésen alapvetően a hagyományos rendi tematika és kifejezőmód volt a meghatározó, addig az 1832-ben színre lépő reformellenzék mintegy 10–15 év alatt átírta a politikai szótárat, átalakította és újratematizálta a politikai közbeszédet. Ennek következtében a sérelmi politizálás, az udvar és a rendek szembenállása mellett vagy helyett egyre inkább a liberális politikai és társadalmi reformokhoz való viszony alapján strukturálódott át a közélet. Ebben az átalakulásban meghatározó szerepe volt a gyakran együtt alkalmazott, olykor egymással keveredő politikai beszédmódoknak és érveléstípusoknak. Mai kifejezéssel élve, a reformkori ellenzék először a nyelvi-kommunikációs mezőt foglalta el, és vette birtokba. Dobszay egyébként Takáts-hoz hasonló kategóriákban gondolkozott, de azokat némileg finomította: a régi törvényekre, valamint a korszellemre és haladásra hivatkozó érvelés mellett a felvilágosult, természetjogi és az újraértelmezett nacionalista, valamint republikánus beszédmódot különböztette meg egymástól.⁴

A Dobszay tanulmányában feltételezett, 1830 táján végbement váltás mibenlétét némileg másként értelmezte Szűcs Zoltán Gábor és Kovács Ákos András írása, amely a 18. századi politikai szövegek újraolvasásának eszmetörténeti kereteit próbálta kijelölni. A szerzők alapvetően az úgynevezett hosszú 18. századdal, vagy másképpen az általuk a „működő rendiség korának” nevezett, 1708 és 1848 közötti időszakokkal foglalkoztak, s azt valószínűsítették, hogy bizonyos szempontból sokkal erősebb kapocs létezhet a 18. század vége és a reformkor első évtizede között, mint azt korábban gondoltuk.⁵ Péter László már jóval korábban, 1998-as tanulmánykötetéhez írt bevezetőjében úgy vélte: az új nyelvi-fogalmi elemek inkább ráépültek a régebbi szókincsre, mintsem felváltották azokat. Ugyanakkor azt is feltételezte, hogy az új beszédmód(ok) megjelenése és a politikai rendszer fogalmi újraértelmezése kivétel nélkül köztörténeti eseményekhez, konfliktusokhoz köthető, és nem közvetlenül a társadalomtörténeti változásokhoz.⁶ A 18–19. század vonatkozásában tehát mind a fogalomtörténeti megközelítések, mind a politikai nyelveket rekonstruálni kívánó elemzések esetében kitüntetett jelentősége van a változások mikéntjének és a kontinuitás–diszkontinuitás kérdésének, csakúgy, mint a politikátörténetben és a hagyományosnak tekinthető eszmetörténetben.

Az alábbiakban az 1832–1836-os országgyűlés egy meghatározott szakaszának a vitáit kísérlem meg elemezni abból a szempontból, hogy az egymással szemben álló felek milyen politikai nyelveket, érvkészleteket használtak céljaik elérése érdekében. A történéseket elsősorban Kölcsey Ferenc tevékenységén keresztül

4 *Dobszay Tamás*: „Szokjon gyapjas fülök az ezután már gyakrabban hallható igazság szavához”. A politikai élet verbális közegének átrendeződése a reformkorban. Századvég Új évf. 47. sz. (2008) 113–150.

5 *Kovács Ákos András–Szűcs Zoltán Gábor*: Hogyan olvassuk a 18. század magyar politikai irodalmát? Korall 10. sz. (2009) 147–174.

6 *Péter László*: Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből. Osiris, Bp., 1998. 12–13.

mutatom be, aki Szatmár megye első követeként vett részt az országgyűlési tanácskozásokon. A kritikai Kölcsey-kiadás sajtó alá rendezése során számos eddig ismeretlen Kölcsey-beszédet, -felszólalást sikerült megtalálnom, amelyek a viták eddig kevésbé ismert részleteire is rávilágítanak.⁷ A választás másik oka, hogy Kölcsey volt az, aki főjegyzőként részt vett az operátumokkal kapcsolatos megyei utasítás megszövegezésében, s így jól rekonstruálható az is, hogyan módosult személyes álláspontja az országgyűlési viták hatására, s mikor tudta utasításának megfelelően döntő mértékben befolyásolni az országgyűlési tanácskozások menetét.

Az operátumok jelentősége

Az 1832. december 16-ra összehívott diéta elsődleges feladata az úgynevezett rendszeres bizottsági munkálatoknak (más néven operátumoknak) a megtárgyalása volt. Az 1791. évi 67. törvénycikk által kirendelt országos deputáció javaslatai ekkor már csaknem negyven éve készen álltak, s a rendek minden országgyűlésen kérték is az uralkodót, hogy az ország szempontjából lényeges kérdéseket érintő munkálatokat a diéta mielőbb tűzze napirendjére. Végül az 1791-es javaslatokat az 1827. évi 8. törvénycikk által kirendelt újabb országos küldöttség felülvizsgálta és átdolgozta, a megfogalmazott véleményeket és törvényjavaslatokat a vármegyék kérésére az uralkodó hozzájárulásával kinyomtatták, s a törvényhatóságok ezek alapján alakították ki az 1832-es országgyűlés előtt az egyes területekkel kapcsolatos álláspontjukat. Barta István 1964-ben megvédett nagydoktori értekezése szerint az országos deputáció munkálatainak megyei vitái döntő mértékben járultak hozzá az 1830-as évek elején a reformmozgalom kibontakozásához.⁸ Az operátumokat és azok országgyűlési vitáit elsősorban abból a szempontból szokták vizsgálni, hogy mennyiben találhatóak meg bennük a polgári átalakulást előkészítő reformgondolatok; nem véletlen talán, hogy ebből az aspektusból az úrbéri munkálat kiemelt figyelmet kapott (mindenekelőtt az önkéntes örökváltságot, az úriszék korlátozását, valamint a jobbágyok személy- és vagyonbiztonságának garantálását kimondó törvényjavaslatok miatt).⁹

Érdemes azonban jelentőségüket egy másik nézőpontból is megragadni. Mint az jól ismert, a király és a rendek együtt gyakorolták a felségjogok összességét, s bár világos elhatárolásra sohasem került sor, annyi mégis kijelenthető: a *reservata*, azaz a korlátozás nélküli felségjogok közé tartozott a központi végrehajtó hatalom, valamint a külügy, a hadügy, a gazdaság-, oktatás- és egyházpolitika irányítása, a

7 *Kölcsey Ferenc*: Országgyűlési dokumentumok. S. a. r. Völgyesi Orsolya. Universitas, Bp., 2011. (Kölcsey Ferenc Minden Munkái. Országgyűlési írások III.)

8 *Barta István*: A fiatal Kossuth és kora. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. 1964. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (Budapest), Kézirattár (= MTAK Kt).

9 *S. Sándor Pál*: A jobbágykérdés az 1832/36-os országgyűlésen. Légrády Ny., Bp., 1948.; *Fónagy Zoltán*: Az úrbéri operátum megyei tárgyalása (1830–1832). Agrártörténeti Szemle 30. (1988) 20–46.

communicata, azaz a rendekkel közös jogkörök közé pedig a törvényhozás, a közigazgatás és a bíraskodás szférája.¹⁰

Az 1832–1836-os országgyűlés egészét tekintve jól érzékelhető az a törekvés, hogy a rendek megpróbálták a rezerváták (ezen belül a gazdaság, különösen a harmincadvámok, továbbá az oktatás- és egyházügy) szabályozását az uralkodóval közösen gyakorolt, a rendi dualizmus modellje szerint kétpólusú törvényhozás hatáskörébe vonni, s a két fél között zajló „diaetalis tractatus” (egykorú kifejezéssel: viszonyos érintkezés) kölcsönös alkufolyamatába beilleszteni. A rendszeres bizottsági munkálatok napirendre tűzése pedig ebben mindenképpen a kezükre játszott, hiszen az operátumok számos olyan területet érintettek, amelyek eddig kizárólag az uralkodói felségjogok közé tartoztak. A kormányzat, érezve a veszélyt, az uralkodói előterjesztésben azokat a tárgyakat javasolta kiemelten napirendre tűzni, amelyek nem érintettek uralkodói felségjogokat és közjogi problémákat, így elsőnek az úrbéri, másodiknak a jogügyi munkálat megtárgyalását indítványozták. A rendek azonban ragaszkodtak az 1826. január 20-i feliratukban megfogalmazott véleményükhöz, amely a kereskedési, úrbéri, adóbiztossági munkálat sorrendet tartalmazta. Az eltérő álláspontok több hónapos vitához vezettek az operátumok sorrendjéről. Végül alapvetően a kormányzati elképzelések érvényesültek, s ezen a diétán csak a kormány által első és második helyre sorolt úrbéri és jogügyi munkálat (utóbbinak csak egy része) került megvitatásra.

Az igazságszolgáltatás reformja és az ősi alkotmány

Az uralkodói előterjesztésekben másodikként szereplő, öt részből álló (ítélőszékek elrendezése, törvénykezés rendje, polgári törvények, büntető törvénykönyv, váltókereskedői törvénykönyv) jogügyi munkálatnak a törvényszékek elrendezésével foglalkozó első egységét az 1833. november 22-i kerületi ülésen kezdték el vitatni a rendek. Ezt egészen 1834. május 22-ig tárgyalták az alsótábla kerületi, majd pedig országos ülésein, s aztán a főrendek tűzték napirendre május 26. és szeptember 9. között. Az 1827. évi 8. törvénycikk által kiküldött országos bizottság eredetileg tizenöt törvénycikkből álló javaslata az országgyűlési viták során huszonhét cikkelyre bővült, mivel a rendek szerint a munkálatból több olyan fontos kérdés is kimaradt, amelyet feltétlenül ebben az operátumban kellett volna szabályozni. Már a munkálat megyei vitái során világossá vált, hogy a törvényhatóságok leg-

10 *Szijártó M. István*: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792. Osiris, Bp., 2005. 33. Péter László a kialakult modellt a következőképpen jellemezte: „A *legislativa potestas* a király és a rendek közösen gyakorolták (*communicata*), és megkülönböztették a végrehajtó hatalomtól (*executiva*), amely 1848-ig a király számára fenntartott felségjog (*reservata*) maradt. Ez volt a lényege a magyar parlamenti tradíciónak, amely a korona és az ország között egyfajta alkotmányos egyensúlyt biztosított. Ámbár az egyensúly mindig is a korona felé billent, Lengyelország felosztása után a magyar alkotmány bizonyult a leghatékonyabbnak Közép- és Kelet-Európában.” *Péter László*: Montesquieu paradoxonja a szabadságról és a magyar alkotmány, 1790–1990. In: *Uő*: Az Elbától keletre. i. m. (6. jz.) 345.

fontosabb célkitűzése az igazságszolgáltatás egyszerűsítése és meggyorsítása, továbbá a bírói fórumok illetékességének egyértelmű meghatározása volt.¹¹ Kölcey a törvényszékek elrendezésével foglalkozó tanácskozásokon főleg azon tárgyak kapcsán szólalt fel, amelyek eredetileg nem szerepeltek az országos bizottság által kidolgozott tervezetben. Nem kezdeményezőként lépett fel – utasítása ebben a tárgykörben nem is tartalmazott ilyen pontokat –, hanem valamelyik követtársa által megtett indítványhoz csatlakozott, pontosan megértve annak gyakran önmagán is túlmutató politikai jelentőségét. Mindez azért is figyelemre méltó, mert az ítélőszékek koordinációja kapcsán a Kölcey hathatós közreműködésével kialakított Szatmár megyei javaslat nem kívánta alapvetően átalakítani az igazságszolgáltatás történeti struktúráját és a sokszázados ítélkezési gyakorlatot. Bizonyos változásokat ugyan elengedhetetlennek tartott, de csak olyan mértékben, hogy azok a különböző néposztályok közötti különbségeket az igazságszolgáltatás terén se szüntessék meg. „Most tehát vagy egy minden eddig fennállókat lerontó demokratiai principiumot kellene felhozni; vagy előre szükség abban egyezni meg: hogy a’ törvény’ ’s a’ törvényszolgáltatás’ kötelező ereje a’ néposztályozatokhoz képest bizonyos különbözést szenvedjen; ’s itt és ott bizonyos valóságos vagy csak tetsző következtelenségek és fogyatkozások alá vettessék.”¹² Hasonló gondolatot fogalmazott meg a Szatmár megyei választmány, mikor az úriszék eddigi formájának megtartása mellett érvelt: „A’ mi már magát a’ dolgot illeti: nincsen nálunk egy egy fontosabb kérdés, a’ törvényszékek’ elrendeltetésénél. Törvénykönyvünk mutatja, melly sok ízben, ’s melly különbözőképen változott az; a’ szeréna’ mint a’ kor, ’s a’ nemzet’ környülményei különbözőének. E’ megjegyzés nyilvánvá teszi, hogy e’ részben változtatások a’ polgári alkotmány’ megsértése nélkül történhetnek. De nem általában. Mert itt is, mint mindenütt a’ fennálló privilegiumok, ’s a’ nép’ különbözőféle osztályozatainak egymás eránti viszonya nagy befolyást gyakorolnak. Ez az oka, miért törvényszékeinket sem nagyobb egyszerűség, sem több egyformaság alá szorítani nem lehet; szükséges lévén a’ nemest, polgárt és parasztot, ’s a’ szabad kerületbelit nem csak privilegiumira, hanem terheire nézve is más más tekintetek alá osztályozni.”¹³ Kölcey véleménye azonban a Szatmár megyei operátumban foglaltakhoz képest az országgyűlési tárgyalások során alapvetően megváltozott, s az ítélőszékek koordinációja során immár éppen a különböző társadalmi csoportok közötti válaszfalak lebontását tekintette egyik legfontosabb célkitűzésének. „A’ megyei törvényszék’ kiszélesített hatását a’ fő tábla ’s az udvar bizonyosan addig fogják ostromlani, míg semmivé lesz. A’ Városok a’ tárnokszéket megtartani kívánták; ’s ez által ismét egy választó falat tartottak meg a’ Nemesség és magok közt. Az én reményeim: alapját vetni jövődöbeni lehető nemzeti egyesülésnek,

11 Ld. bővebben: *Völgyesi Orsolya*: Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832. Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2002. 141–148.

12 Észrevételek az 1827:8 által kirendelt országos küldöttség törvényosztálybeli munkálódásaira. MTA Kt Jogtan. Országgyűlés. Ívrét 2. II. köteg. 2.

13 Uo. 4.

naponként jobban jobban enyésznek” – írta Kende Zsigmondnak.¹⁴ A törvényszékek elrendezéséről szóló vitát tehát nem egyszerűen jogtechnikai kérdésnek, hanem a horizontálisan és vertikálisan is szétagolt nemzet egységesüléséhez vezető egyik lehetséges útnak tekintette, csakúgy, mint az ekkor formálódó reformellenzék számos tagja.¹⁵

Míg az ítélőszékek elrendezésekor többé-kevésbé egyértelmű volt, hogy a változtatások szükségesek, és azok kellő körültekintéssel nagyobb megrázkódtatás nélkül meg is valósíthatóak, addig a polgári törvények átdolgozása esetében már sokkal nehezebb volt a helyzet. A magánjog bonyolult viszonyrendszerét érintő beavatkozás ugyanis csaknem minden esetben összefüggésben volt a tulajdonnal való szabad rendelkezéssel, valamint az ősiség kérdésével is, sőt közvetve vagy közvetlenül magával az „ősi alkotmánnyal”.

Cieger András szerint az „ősi alkotmány” kifejezés 1790 körül vált a politikai diskurzus részévé. Maga az alkotmány szó az 1791. évi 10. törvénycikk által került be a Corpus Jurisba, s ekkortól lett a rá való hivatkozás a hazai közélet meghatározó beszédmódjává. A korabeli értelmezés szerint létezett egy olyan, az egymást követő nemzedékek által hagyományozott ősi (jogi és politikai) szokásrendszer, amely együttesen kirajzolta az ország egységesen és töretlenül fejlődő kilencszáz, majd ezeréves alkotmányát.¹⁶

Az ősi alkotmány a 19. század első felében eltérő jelentéseket hordozott, attól függően, hogy ki milyen politikai indíttatásból használta. A rá való hivatkozás szolgálhatta a fennálló viszonyok konzerválását, de beépült az 1830-as évek elején színre lépő liberálisok érvrendszerébe is. A reformerek egyfelől támogatták az alkotmány „jótéteményeinek” az adózókra történő kiterjesztését, másrészt a konkrét vitaszituációkban folyamatosan cáfolni igyekeztek ellenfeleik állítását, hogy egy-egy törvény módosítása vagy eltörlése az ősi alkotmány lényegét érintené, és azt alapjaiban megrengetné. Kimutatható azonban az ősi alkotmánynak egy olyan jelentése is, amely egyfelől az uralkodó és a rendek viszonylatában volt kulcsfontosságú, másfelől – mint látni fogjuk – az ellenzék számára is nélkülözhetetlen hivatkozási pont lett a változásokhoz elengedhetetlen törvényhozói szabadság kereteinek kijelölésében. Ezt a jelentést Kultsár István 1818-ban – egy nem elsőrendűen politikai szövegben – a következőképpen foglalta össze: „Légyen szabad itten örvendenünk édes Nemzetünk szerentséjén, melly Eleinek jeles példáihoz ragaszkodván, az Országnek Polgári Alkotványt, úgymint Képviselő Országlásnak formáját, valamint István Király alatt megállapítottat, úgy e’ mái napig is sértetlenül fenntartotta azon különös ditsóséggel, hogy a’ mit több Európai Nemzetek nagy vergődések után sem tudtak még megszerezni, a’ Magyar már kilencz Szá-

14 Kölcsey Ferenc levelezése Kende Zsigmonddal. S. a. r. Taxner-Tóth Ernő. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 1983. 130. Kölcsey Kende Zsigmondnak, Pozsony, 1834. január 27.

15 Ld. bővebben *Völgyesi Orsolya*: Kölcsey és a törvényszékek elrendezéséről szóló jogügyi munkálat. In: *Milyen nemzetet, kinek és hogyan? Tanulmányok Magyarország történelméről 1780–1948.* Szerk. Dobszay Tamás–Erdődy Gábor–Manhercz Orsolya. ELTE BTK, Bp., 2012. 269–279.

16 Cieger András: Alkotmányosság és hazafiság. *Magyar Szemle* Ú. f. 18. (2009) 11–12. sz. 43–66.

zadokig bírja.”¹⁷ Péter László korábban már hivatkozott tanulmányában tulajdonképpen ezt a 19. század első felében közkeletű értelmezést elevenítette fel, mikor így fogalmazott: az ősi alkotmány a korona és az ország viszonyos kapcsolatán alapuló, szimmetrikusan összekapcsolt és kölcsönösen elismert jogok és kötelesek szokásjogi rendszere volt.¹⁸

Ősiség és ősi alkotmány

Az 1834. május 23-i kerületi ülésen Asztalos Pál máramarosi követ felvetése nyomán vita alakult ki arról, hogy a törvényszékek elrendezése után melyik jogügyi munkálatot tűzzék napirendre: az országos bizottság által megszabott sorrend szerint a perrendtartási operátumot (*Ordo processualis*) vagy inkább a polgári törvények javításával (*Projecta legum civilium*) foglalkozó egységet? Bár Asztalos a harmadik egység, a büntető törvénykönyv mellett voksolt, Kölcsey és Deák azt javasolták, hogy mielőtt a követek döntenének, folytassanak a kérdésről előzetes megbeszélést.¹⁹ 1834. május 24-én tehát szűk körű konferenciát tartottak Csapó Dániel Tolna megyei követnél: „Pázmándi, Deák, Bóthy, Bezerédy, Novák, Návay, Hertelendi Szalából, ’s Kölcsey: javallat, hogy az emendatio legumot vegyük elő, még pedig küldöttség után, melly küldöttség egy rendszeres vázolatot készítsen, az emendatióban előforduló kérdéseket összefüggésben, ’s egész alkotványban előállítandót. Pázmándi ellene volt” – jegyezte fel a konferenciáról Kölcsey.²⁰ A még aznap megtartott kerületi ülésen Deák – a konferencián elhangzottakkal összhangban – a következő javaslatot tette: „neveztessek egy kerületi választmány, s arra bizassék, nem az, hogy az országos küldöttség munkáját superrevideálja, nem is az hogy egyes törvényeket javaljjon, hanem az hogy a regnicolaris küldöttség dolgozatját principumpokra vonja, s e szerint egyszerűzván a kérdéseket egy systematizált codexnek csontvázát dolgozza ki.”²¹

Deák úgy vélte ugyanis, hogy az országos bizottság tervezete merő „causistica”, hiszen nem tett mást, mint a korábbi elvi jelentőségű kúriai ítéletekből igyekezett pótolni a hiányzó törvényeket. A zalai követ ugyanakkor pozitív példaként hivatkozott a Napóleon idején kidolgozott polgári törvénykönyvekre: „Az országos küldöttség azonban rendszert nem alkothatott, mert csak hiányok kiegyengetésére s foltozására volt kiküldve, de 1791 óta, midőn a 67-ik cikkely alkottaték, a Statusi rendelkezéseknek ezen nevezetes ágában tetemes előlépések

17 *Kultsár István*: Szóllás a Magyar Nemzeti Múzeumban Pesten Nov. 23-an 1817. tartott Magyar Nyelv’ Ünneperől. Tudományos Gyűjtemény 2. (1818) III. kötet 39–73.

18 *Péter L.*: Montesquieu i. m. (10. jz.) 345.

19 *Kossuth Lajos*: Országgyűlési Tudósítások. I–III. S. a. r. a Történettudományi Intézet munkaközössége Barta István vezetésével. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1949. (Kossuth Lajos Összes Munkái I–III.) (= KLÖM I–III.) 157–158.

20 *Kölcsey Ferenc*: Országgyűlési Naponkénti jegyzések. S. a. r. Pajkossy Gábor. Universitas, Bp., 2002. (Kölcsey Ferenc Minden Munkái. Országgyűlési írásk II.) 45–46.

21 KLÖM III. 170.

történtek. Azóta készült a napoleoni Codex, a Bajor, a Porosz törvénykönyv, s az igen sok tekintetben nagyon jeles Austriai. Ezek a magános polgárok közötti viszonyokat nagyon kifejték, s a mint naponként érezhetőbb egy systematisált polgári törvénykönyv hiánya, úgy a törvényhozó test, az 1791-ben elrendelt küldöttség hatóságának körébe szorítva, s pusztá foltozásra kárhozzatva nincs, s munkája ily jeles példák után kevesb nehézséggel is jár.” Már ekkor utalt arra, hogy a kerületi ülés rögtön a királyi adományokról szóló első törvénycikk esetében komoly nehézségbe fog ütközni, hiszen az szoros összefüggésben áll a királyi kincstár örökösödésével foglalkozó 16. törvénycikkkel, ám ha a fiskus örökösödésének kérdésében előzetes elvi döntés születne, az a donációk tárgyalásakor már vezérfonalul szolgálhatna.²² Borsiczky István trencsényi követ azonban úgy vélte, az országos bizottság javaslatában is felfedezhető némi rendszer, hiszen az a Kelemen Imre és Kövy Sándor munkáinak felépítését követi. Ragályi Tamás azzal érvelt, hogy rendszeres kódexek csak azoknál a nemzeteknél léteznek, amelyeket vagy abszolutisztikusan kormányoznak, vagy ahol a régi rend felfordulása után elengedhetlenné vált új polgári törvénykönyvek kidolgozása. A szabad nemzeteknek azonban nincs erre szükségük: ezt bizonyítja, hogy Anglia sem gondolkodott még szisztematikusan kidolgozott polgári törvénykönyvről, hiszen a törvényhozás időről időre képes pótolni a jogrendben meglévő hiányosságokat. Mások arra hívtak, hogy az országos bizottságnak adott törvényi felhatalmazás úgy szólt, hogy javaslatait „az ősi alkotmány sérelme nélkül” („salva avitae constitutionis compage”) tegye meg, ezért új törvénykönyvet nem is lehetett várni tőle. Bernáth Zsigmond arra hívta fel a figyelmet, hogy itt nem új polgári kódex kidolgozásáról, csak egy bizonyos logikai rend meghatározásáról lenne szó. Felsőbüki Nagy Pál pedig kijelentette, az ősi alkotmány az ő számára csak egyetlen dolgot jelent: azt, hogy a nemzetnek része van a törvényhozásban, minden más csak szisztéma, amit a nemzet a törvényhozás útján szabadon át is alakíthat.

Kölcsey Deákkal egyetértve szintén nagyon fontosnak tartotta, hogy a polgári törvénykönyvet átgondolt, világos alapelvek szerint dolgozzák át és foglalják rendszerbe, s csak ez után kezdjék meg az érdemi munkát. Erről tanúskodik Kende Zsigmondnak írt, néhány nappal későbbi levele is: „Mi a codex civilist vettük elő, ’s a’ két első cikkelyben végig gázolánk. Sanyarú munka, és ros; ’s annál rosabb, mert a’ velünk ellenkező fél indítványunkat: hogy bizonyos rendszert dolgoznánk előre, ’s a’ szerént mennénk, el nem fogadá. Mi a’ szerént csak foltozunk, mint az Országos Küldöttség; ’s tapogatózunk sötétben; mivel az alapelveken sem akaránk megegyezni.”²³ A május 24-i ülésen a többség végül tehát arra szavazott, hogy a polgári törvénykönyvet abban a rendszerben tárgyalják meg, ahogy azt az országos bizottság a saját tervezetében kialakította,²⁴ az így megtárgyalt tervezet azonban sosem került országos ülésbe, mert az uralkodó

22 KLÖM III. 169–170.

23 Kölcsey Ferenc levelezése i. m. (14. jz.) 135. Kölcsey Kende Zsigmondnak, Pozsony, 1834. június 7.

24 A vitát ld. KLÖM III. 169–173.

augusztus 28-i leiratát követően az országgyűlés ismét az úrbéri törvénycikket tűzte napirendre.

1834. május 27-én, „A királyi adományokról általában” (De donationibus regis in genere) címet viselő első törvénycikk napirendre tűzésekor Somssich Miklós somogyi követ, összhangban Deák korábbi felvetésével, azt indítványozta, hogy – mivel már az első paragrafusban előkerül a várható magvaszakadás (eventualis defectus) kérdése, s így a cikkely szoros kapcsolatban áll a királyi kincstár örökösödésével, eltérve az országos bizottság által javasolt sorrendtől, először ez utóbbit vitassák meg a rendek.²⁵ Csapó Dániel, Deák és Kölcsey Somssichot támogatta, a többség azonban úgy döntött, a kincstár örökösödését a munkálat megfelelő helyén, azaz a 16. törvénycikk vitája során kell megtárgyalni.²⁶

A május 30-i kerületi ülésen aztán Kölcsey mindezek ellenére utasításának megfelelően a királyi fiscus örökösödésének napirendre tűzését és jelentős korlátozását javasolta.²⁷ A Szatmár megyei utasítás így fogalmazott: „meg kellene határozni miképen ősi javakról mind addig még az illető nemzetségből valaki él végintézetet senki ne tehessen; de az utolsó megszakadott az ősi javakról is szabadon rendelkezzen; s itt a' kir[ályi] fiscusnak csak végintézet nem léteben lehessen elő lépni. A mi pedig a szerzeményt illeti, ha arról valaki rendelést egy vagy más ok miatt nem [tett], mégis még csak a' szerzeményes rokonai tizedik ágban élnek, a kir[ályi] fiscus magát az örökösödésben ne avathassa.”²⁸ A korabeli gyakorlat szerint különbség létezett az adományos és szerzett birtok között. Adományos birtok esetében törvényes örökösnek azt tekintették, akiket az adománylevél annak ismert el, az adományon kívüli birtok esetében azonban egyéb, a törvényes öröklés rendje szerint szóba jöhető örökösökkel is számolni kellett. A szerzeményi birtokról a magvaszakadt személy szabadon rendelkezhetett, ugyanakkor kialakult az a törvényen nem alapuló gyakorlat, hogy végrendelet hiányában nem örökölhettek az oldalági rokonok (collaterális atyafiak), hanem rögtön a királyi kincstár jelentette be igényét a birtokra.

A szatmári követ hosszú felszólalásában azt kívánta bizonyítani, hogy a magyar nemes eredetileg magvaszakadás esetén is szabadon rendelkezett javairól. Mondandóját a régi törvényekkel, mindenekelőtt Szent István rendelkezésével akarta alátámasztani,²⁹ amelyet Könyves Kálmán módosított úgy, hogy a Szent Istvánt követő királyok által adományozott birtok esetén, amennyiben nem volt sem egye-

25 „Somsics figyelmezteté a Rket hogy e részben valamit tenni teljes lehetetlen, mielőtt tudatnék, valjon a Fiscus örökösödési jusa jövendőre is megmarad e? s ha igen, minő kiterjedésben.” KLÖM III. 173.

26 Felszólalását ld. *Kölcsey F.*: Dokumentumok i. m. (7. jz.) 266. A történekről beszámoló követjelentést uo. 67.

27 Kölcsey beszédét ld. uo. 266–273.

28 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest) (= MNL–OL) Regnikoláris Levéltár, Archivum palatinale secretum archiducis Josephi, N 22 Praeparatoria ad dietam Poseniensem 17. cs. fol. 145v–146r.

29 „Szent István II. decretum 5. fejezete szerint: »Királyi hatalmunknál fogva végeztük, hogy kinek-kinek szabad legyen azt a mi az övé, a maga feleségének, fiainak és leányainak, szintugy rokonainak vagy az egyháznak osztania és adnia.«” *Kölcsey F.*: Dokumentumok i. m. (7. jz.) 823.

nes ági, sem oldalági leszármazott, a föld a királyi kincstárra szállt.³⁰ Ez azonban még ekkor sem terjedt ki az első foglalásból eredő javakra – hangsúlyozta Kölcsey –, sőt az Aranybulla 4. cikkelye visszaállította a végrendekezés teljes szabadságát, s csupán tökéletes magszakadás és végrendelet hiánya esetén hagyta meg a korona örökösödését.³¹ Ezt a végrendekezési szabadságot számolta fel Nagy Lajos 1351. évi törvénye, amely – Kölcsey szerint – nyilvánvalóan megsértette a nemesi szabadság palládiumának tartott Aranybullát. Mivel azonban az uralkodók a koronázás alkalmával megesküdték az Aranybullára, s ez a szokás – I. Lipót óta az ellenállási záradék kivételével – továbbra is megmaradt, Kölcsey így érvelt álláspontja mellett: „Midőn tehát a Fiscus successiojának ellenére szóllok, sem ujat, sem ollyat nem mondok, melly alkotványunkkal ellenkeznek, hanem azt ismétlem, a mi birtoki rendszerünk eredetéből származik, törvényinkben foglaltatik, s minden királyaink esküvésével biztosított.” Kölcsey tehát ez esetben csupán a korábbi törvények és a koronázási eskü által megerősített ősi szokáshoz való viszszatérésként értelmezte javaslatát.

Az indítványt Deák, Hertelendy Károly és Somssich Miklós pártolták, másnap pedig Siskovics József csatlakozott hozzájuk azzal, hogy azt a maga idején pártolni fogja. Borsiczky István azonban kijelentette: a beszéd nem idevaló, hiszen a többség a kérdést nem itt, a királyi adományokról szóló törvénycikknél, hanem a maga helyén tűzi majd napirendre. „Némellyek a’ 27diki végzés következtében a’ fiscus’ successioja’ kérdését nem idevalónak nyilatkoztaták; de idevalóságát még is magok megbizonyíták azzal, mert arról kezdettek beszélni. Így Borcsiczky, így Aczél. Ez a’ Nótából való successiót kérte eltöröltetni. Sokon lévén még beszéllők, a’ vitatás függőben maradt” – foglalta össze a történéseket Kölcsey.³²

A kérdés aztán majdnem két hónap múlva, 1834. július 26-án került napirendre. Kölcsey ismételten hosszú, csaknem háromnegyed órás beszédben érvelt a királyi kincstár örökösödésének eltörlése mellett.³³ Ez alkalommal a Szatmár megyei követ arra is részletesen kitért, hogy a királyi fiscus örökösödése a feudalizmusban gyökerezik, a feudalizmus rendszere azonban a honfoglaló magyaroktól idegen

30 „Kálmán I. törvénykönyv 20. fejezete így rendelkezett: »Valamely birtokot szent István adományozott vala, abban minden maradék örököljön az ő következtése szerint. 1.§ Más királyok adománya apáról fiura szálljon, és ha nincsenek, következék a testvér, akinek holta után az ő fiait sem kell kirekeszteni az örökségből. 2.§. De ha testvér nem találkozik olyan, legyen a birtok a királyé.«” Uo. 824.

31 „Ha valamely nemes ember fiumagzat nélkül hal meg, birtokának negyed részét leánya kapja: a többivel azt mívelje, a mi neki tetszik. 1§. Ha pedig testamentom nélkül történik halála, valamely közelebb való atyjafiai vannak, azoké legyen, és ha teljességgel semmi nemzetsége nem volna, a királyra szálljon birtoka.” Uo. 823–824.

32 *Kölcsey F.*: Naponkénti jegyzések i. m. (20. jz.) 48. „Az I. cikkely mindjárt a’ kir. fiscus’ successiojával szoros kapcsolatban áll. Akartuk tudni: hanyadán vagyunk e’ successióval, ’s én kérem annak eltörltetését. De a’ többség azt mondá: majd a’ fiscus’ successiójáról szolló cikkelyben fogjuk azt eldöteni; ’s később volt a’ defectus és nota szavakat a’ cikkelyből kitörltetni, mint az alapot előre megállítani” – írta Kölcsey. Kölcsey Ferenc levelezése i. m. (14. jz.) 135. Kölcsey Kende Zsigmondnak, Pozsony, 1834. június 7.

33 Kölcsey F.: Dokumentumok i. m. (7 jz.) 295–309; *Kölcsey F.*: Naponkénti jegyzések i. m. (20. jz.) 48.

volt, s nem honosodott meg még Szent István korában sem, hiszen a kincstár örökösödése magszakadás esetén még ekkor sem állt fenn: „A hadvezértől feudális adományt várni nem lehetett, de lehetett várni, hogy a közös erővel nyerendő föld köz osztályra bocsájtassék. Itt tehát feudumról szó sem lehetett, hanem inkább agrária törvényről, millyet Mózesnél, a régi Rómaiknál s lakhelyt hódítva nyerő más nemzeteknél szemlélhetünk.” I. Lajos 1351-es rendelkezését Kölcsey mindezek fényében már úgy értelmezte, mint ami az eredeti magyar alkotmányon halálos sebet ejtett, s minek következtében a szabad nemzet feudális szolgává lett, a nemes pedig csak haszonélvezője (usufructuáriusa) lett saját birtokának, bár a kincstár örökösödése még ekkor is csak az adományból nyert javakra terjedt ki, a szerzeményekre nem: „Látni való tehát hogy a Fiscus örökösödése in donationalibus, alkotmányunknak az 1351. törvény által eszközölt megrontása, in extradonationalibus pedig törvényen sem alapuló, ellenben a természettel ellenkező visszaélés” – foglalta össze a kialakult helyzetet Kölcsey.

Gondolatmenete összecseng Wesselényi *Balítéletekről* című munkájának vonatkozó fejezetével, részben a hivatkozott törvények, részben a következtetések tekintetében: „Világos ezekből hogy a’ Fiscus örökösödései jusa nem egy korú polgári alkotmányunkal hanem abba csak belé csusztatott még pedig a’ magyar birodalom’ felállása után több századokkal; már hosszúra nyult életkorának szinte fele folyt le a’ nélkül, hogy a’ Fiscus örökösödési jusa meg lett volna; a’ mint azért 1351 ig fen állhatott polgári alkotmányunk azon intézet nem léte mellett is: úgy későbbre is ellehetett volna a’ nélkül, ’s most is ellehetne. – Világos az is, hogy a’ Fiscus’ örökösödése feudum’ természetére mutatván, ’s abból folyván össze nem hangzó polgári alkotmányunk’ szellemével, mellyben feudumnak helye eredetileg nem volt sőt nem is lehetett, mivel a’ magyar nemzet fegyvereivel szerzette birtokát, a’ nemzeté volt ez, nem pedig a királyé, ezzel csak osztozott sőt neki ő adta ki illő részét, nem pedig tőle kapta a’ magáét” – olvasható Wesselényi munkájában.³⁴

Történeti kép és ősi alkotmány

Ezek a kijelentések abban az aktuálpolitikai téttel is rendelkező diskurzusban értelmezhetőek, amely már évtizedek óta akörül forgott: milyen volt Szent István korától a magyar állam és társadalom berendezkedése? Tisztán monarchikus, avagy vegyes, monarchikus és arisztokratikus? Szent István egyik pillanatról a másikra vezetett-e be egy új politikai (hűbéri) rendszert, vagy az elődöktől kiépített alkotmányos rendet alakította át fokozatosan, és honosította meg a királyság intézményét? Ugyanilyen fontos kérdés volt: Szent István és utódai korlátlan uralommal rendelkeztek-e, vagy pedig kezdettől korlátozták, megosztották hatalmukat, s a rendekkel közösen gyakoroltak bizonyos felségjogokat? Lakits György

34 Wesselényi Miklós: *Balítéletekről*. Bukarest, 1833. 270.

Zsigmond,³⁵ Anton Wilhelm Gustermann³⁶ vagy Michael Piringer³⁷ művei szerint a Magyar Királyság területén Szent István óta létezett a feudalizmus és a hűbériség, a nemesi birtok kezdettől hűbérbirtok volt, s az uralkodó a felségjogokat osztatlanul gyakorolta.³⁸ Ezzel szemben például Kovachich Márton György úgy látta:³⁹ „Magyarországon István uralkodása nem korszakhatár, nem is ő alkotta meg a magyar alkotmányt, amely nem hűbéri-feudális jellegű, tehát nem feltételezi a társadalom és a nemesség alávetettségét a korlátlan hatalommal rendelkező királynak.” Az ősi magyar alkotmány a fentebbi állításokkal szemben eredetileg föderatív jellegű volt, ez pedig a vérszerződésből vezethető le, s ezzel az alkotmánnyal mutat folytonosságot István állama is.⁴⁰

Visszatérve az országgyűlési tanácskozáshoz, a vita három kérdés körül forogott: 1. Áll-e a kincstár örökösödése adományos javaknál magszakadás esetén? 2. Áll-e hűtlenség és felségsértés esetén? 3. Valamint áll-e az atyafiak közötti osztály után szerzett javak esetében végrendelet hiányában? Deák az első kérdés esetében három szempontot vizsgált: a hozandó törvény hasznos-e a hazának, igazságos-e, az alkotmánnyal nincs-e ellenkezésben? Zala megye követe mindháromra igennel válaszolt, s hangsúlyozta: a latens jus regium miatt senki sem érezheti magát birtokában tökéletesen biztosnak, „melly bizontalanság annyira beszövetkezett minden viszonyainkba, hogy alig van valaki, a ki minden aggodás nélkül sajátjának merné mondani birtokát. Nem is lehet tehát kételkedni, hogy emez ipart, szorgalmat, köz hitelt rongáló bizontalanságnak megszüntetése a Statusra csak jót s hasznot áraszthatna.”⁴¹ A második kérdéssel kapcsolatban leszögezte: a felségsértés vagy

35 *Lakits György Zsigmond*: Staatsrecht von Ungarn. MOL Bécsi levéltárakból kiszolgáltattott iratok, Kabinettsarchiv, 130. Izdenczy József irathagyatéka 10–11. kötet.

36 *Anton Wilhelm Gustermann*: Die Ausbildung der Verfassung des Königreiches Ungern. Aus der Geschichte und den Gesetzen dieses Reiches dargestellt. I–II. Doll, Wien, 1811.

37 *Michael Piringer*: Ungarns Banderien, und desselben gesetzmäßige Kriegsverfassung überhaupt. I–II. Wien, 1810–1816.

38 Ld. bővebben *Poór János*: Király és rendiség Lakits György Zsigmond Magyar államjogában. Levéltári Közlemények 71. (2000) 1–2. sz. 55–77.; *Uő*: Egy recenzió és recenziója. Kovachich Márton György a magyar alkotmányról és hadszervezetről. Levéltári Közlemények 74. (2003) 1–2. sz. 105–133.; *Uő*: Kovachich Márton György Anton Gustermann magyar alkotmánytörténetéről. In: Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára. Szerk. Erdélyi Gabriella–Tusor Péter. CD-ROM. MTA TTI, Bp., 2007. 777–792.

39 Die Ausbildung der Verfassung des Königreichs Ungern dargestellt von Anton Wilhelm Gustermann K.K. Büchercensur und Professor der Rechte in der K.K. Theresianischen Ritter-Academie einer unpartheyschen Prüfung unterworfen von Martin Georg Kovachich. Országos Széchényi Könyvtár (Budapest), Kézirattár (= OSZK Kt) Fol. Germ. 219.; *Kovachich Márton György*: Defensio Patriae. OSZK Kt. Fol. Lat. 3205.; *Uő*: A Magyar Ország Hadakozás, és Banderiumoknak rövid esmértetése az 1715-diki Decretum 8-dik Czikkelyének fejtegetésével egygyütt. Piringer Udvar[ari] Tan[ácsos] Úr Banderiumainak recenziójára való feleletül. Tudományos Gyűjtemény 1. (1817) IX. kötet 65–106.; *Uő*: Köteles volt-e a Magyar Nemesség Várait, s az ezekben lévő Katonáságot az ország polgári alkotmánya szerént saját költségein tartani? Tudományos Gyűjtemény 2. (1818) V. kötet 67–88.

40 *Poór J.*: Egy recenzió i. m. (38. jz.) 118.

41 KLÓM III. 369.

hűtlenség esetében történő „jóság confiscatio” ellenkezik az emberiséggel, a szelídséggel, a törvényhozás filozófiájával, mely ártatlant nem büntet, de ellenkezik magával az ősiség elvével is. A szerzeményekbeli javak esetében, amennyiben nincs végrendelet, Deák úgy vélte, szintén meg kell szüntetni a kincstár örökösödését, s inkább a „természeti szeretet rendét” kell figyelembe venni és alkalmazni.

Palóczy László Kölcseyvel ellentétben sötét színekkel ábrázolta az Aranybulla korát, Nagy Lajosról, annak történelmi szerepéről azonban elismerően szólt: „Lajos király 1351-ki törvényének köszönettel gondol tartozni, hogy ezen naponként szélesebbre áradó gonosztól a hazát megmentette, s oda vitte a nemességet, hogy gyermekeiről, atyafiairól emberib módon lett légyen kéntelen gondoskodni.”⁴² Úgy vélte, a Nagy Lajos rendelkezésén alapuló ötszáz éves törvényt egy tollvonással nem lehet megszüntetni, az adományos javak vonatkozásában tehát nem támogatta Kölcsey javaslatát, a másik két esetben azonban igen. Felsőbüki Nagy Pál beszéde elején világossá tette: a kincstár örökösödése szorosan összefügg az ősiséggel, az ősiség pedig a kincstár örökösödésével. E kettő pedig alapvetően átszövi és meghatározza a fennálló viszonyokat, s ha ezek buknak, minden reájuk épült viszony borulni fog, ellenben ha megmaradnak, javításról nem nagyon lehet beszélni. Palóczyra reagálva pedig a következőket mondta: „midőn egyszer a köz vélemény valamely dologra nézve megérik, az többé 500 esztendő régiség sem fogja tudni egy tol vonás ellen fentartani.”⁴³

Akik teljes egészében fenn akarták tartani a kincstár örökösödését, úgy érveltek: az állam jövedelmeit nem szabad csorbítani, vagy ha igen, megfelelő kárpótlásról kell gondoskodni. Többen is vitatták Kölcsey gondolatmenetének azt a részét, amelyben az Aranybullára és az azt megerősítő királyi esküre hivatkozott, hiszen az Aranybullának számos egyéb rendelkezése van, amely a később hozott törvények miatt, hasonlóan az 1222. évi 4. törvénycikkhez, már nincs is érvényben. Andrassy József a Hármaskönyvet idézve (I. 3. 6. §) cáfolta Kölcsey történelmi érveit: „nemzetünknek eredetileg Tribusokra lett felosztása s a javak birtokának mind egy köz osztályból következtetett származása ellenkezik Verböczynek értelmével, aki nyilván mondja, hogy *bona conferendi potestas* kezdet óta a Fejedelemlél volt.”⁴⁴

A kerületi ülés végül Kölcsey indítványát nem támogatta teljes egészében, a királyi kincstár örökösödését az országos bizottság javaslatához képest mégis jelentősen korlátozta volna: az adománybirtoknál az örökös nélküli birtokos esetében a végrendelet szabadság megadását ugyan csak kilenc megye támogatta, de az adományon kívüli, az osztály után szerzett javak esetében végrendelet hiányában is, valamint a felségsértés és hűtlenség esetében megszüntették a kincstár jogosítványait.

42 KLÖM III. 370.

43 KLÖM III. 372.

44 KLÖM III. 377.

A birtokképeség kiterjesztésének kérdése

Ugyancsak fontos kérdés volt a nem nemesek birtokbírhatása, azaz az *incapacitas possessorii* eltörlése, amely már az úrbéri munkálatban, az önkéntes örökváltságról szóló paragrafus tárgyalásakor is napirendre került az 1833. április 27-i és 29-i kerületi, illetve a szeptember 4-i országos üléseken.⁴⁵ Szentiványi Anzelm nógrádi követ az 1834. június 4-i kerületi ülésen újította meg indítványát, amikor is a királyi adományokkal foglalkozó 1. törvénycikk 4. § került a napirendre. Az *incapacitas* eltörlése mellett felszólaló követek azzal érveltek, hogy a nem nemeseknek a földtulajdon birtoklásából való kizárása nem törvényeken, hanem csak kuriális döntéseken alapul. Hosszasan sorolták azokat a törvényi helyeket, amelyekből szerintük igazolható volt a nem nemesek birtokbírhatása. Az ellenzők azonban úgy vélték, hogy a fekvő vagyon birtoklása kizárólag a nemeseket illeti meg, ennek megváltoztatása a nemesi jogokat, s ezen keresztül magát az ősi alkotmányt is veszélyeztetné, valamint ellentétben állna az ősiséggel, ami ugyancsak az alkotmány alapja. Az indítványt támogató Palóczy László szerint a rendek az „ősi alkotmányt is épen azért szeretik, mivel ezt olyannak lenni ösmerik, mellynek sarkai azzal, ha a belőle származó boldogság még többekre is kiárasztatik, meg nem rendülnek, hanem még jobban megöröklenek”.⁴⁶ Hasonlóképpen érvelt Somssich Miklós is: „Hazánk alkotmánya aristocraticus elveken épül, ezeknek tulajdona több rendbeli a köznépre nézve kedvetlen kirekesztés, midőn tehát ezen elvek kára nélkül a kizárást lágyíthatjuk, és szelidíthetjük, az alkotmánynak jövő időkre megállását eszközöljük.”⁴⁷ Felsőbüki Nagy Pál szerint azonban ezt az intézkedést könnyebb lett volna 1715, vagyis az állandó katonaság behozatala előtt foganatosítani, mikor még a nemesek és nem nemesek kötelelességei nem voltak világosan meghatározva, „de most már a fenálló rendszer tökéletes felforgatása nélkül a nemes és nemtelen birtok közötti határ vonalat (demarcationalis lineát) eltörölni nem lehet”.⁴⁸ Deák a természetjogi érvekre alapozva vitatta, hogy a birtokbírhatás kiterjesztése ellentétes lenne az alkotmánnyal, s azt alapjaiban felforgatná. „Minden törvényhozásnál kétségtelen igazság: hogy a haza lakosainak természetes jusiai és szabadságai, a mennyiben világos törvény által korlátolva nincsenek, s a polgári társaság köz céljával nem ellenkeznek, szentek és sérthetetlenek. Minthogy pedig a föld birtoklásának szabadsága, minden hazafinak kétségtelen természeti jusa, minthogy ezen justol törvényeink világos rendelkezése egy hazafit sem fosztott meg, [...] a kik most utasításaik ösvényén legédesb köteleességek teljesítve, a bírhatási jusnak minden hazafira kiterjesztését sürgetik, polgári alkotmányunkat épen nem sértik, sőt hazánk egész népességének azon természeti jusait kívánják vissza, mellyeket

45 KLÖM I. 337–339., 340–343., 346–349. és KLÖM II. 153–164., valamint *Kölcsey Ferenc: Országgyűlési Napló*. S. a. r. Völgyesi Orsolya. Universitas, Bp., 2000. (Kölcsey Ferenc Minden Munkái. Országgyűlési írások I.) 150.

46 KLÖM III. 211.

47 KLÖM III. 213

48 KLÖM III. 214.

nemzetünk köz kárára eddig is csak birói önkény határozásai nyomtak el.⁴⁹ Nagy Pálnak válaszolva pedig azt mondta, hogy az általa emlegetett demarkációs vonal a gyakorlatban nincs megtartva, hiszen a nemes most is szerezhet jobbágytelket, valamint fekvő birtokot városban és kiváltságos kerületben, ezért ennek az elválasztó vonalnak a bevezetése a teljes viszonzóság alapján magára a nemességre is rendkívül káros lenne, és éppen egy ilyen lépés okozna tökéletes zűrzavart. A javaslat végül 27 megye és az egyházi rend szavazatával ismét kisebbségben maradt. Szatmár megye ez alkalommal nem szavazott, mivel a megye utasítása nem támogatta a birtokképeség kiterjesztését.⁵⁰ Ezen a ponton Kölcsey igyekezett a megye véleményét megváltoztatni, s kedvező póttutasítás eszközölését kérte Kende Zsigmond alispántól: „Kínos vala éreznünk, hogy mi az incapacitásra lévén útasítva, az igen fontos tárgyat nem pártfogolhattuk. 'S bár azokat a' Ti embereiteket megszállaná már egyszer a' szent lélek; 's nekünk e' részben kedvezőbb utasítást adnátok. – A nemesség ez által csak nyerhetne; mivel mennél több a' ki vehet, annál nagyobbnak kell a' jószág becsének lenni; mint ezt a' Városi fundusok' becse napfényként kivilágosítja. Fontos e' tárgy; 's érdemli, hogy ismét és újra próbát tegyetek. Országos ülésben e' tárgyat ismét fel fogják annak idejében venni, 's igen üdvességes lenne, ha a' majoritas akkorára általunk is nevedkedhének.”⁵¹

A végrendekezés szabadsága és az ősi alkotmány épsége

Ezt követően is rendre előkerültek olyan tárgyak, amelyek összefüggésben álltak az ősiség intézményével. Június 25-én, az özvegyek jogairól szóló 10. törvénycikk tárgyalásakor vita alakult ki az úgynevezett írott jegypénz kapcsán,⁵² az országos bizottság tervezete ugyanis úgy fogalmazott, hogy azt csak a szerzeményekből és sohasem az ősi javakból kell kifizetni az özvegy számára.⁵³ Borsiczky István

49 KLÖM III. 217.

50 Ld. *Kölcsey F.*: Naponkénti jegyzések i. m. (20. jz.) 50., 267.

51 Kölcsey Ferenc levelezése i. m. (14. jz.) 135–136. Kölcsey Kende Zsigmondnak, Pozsony, 1834. június 7. „Több megyék előadták miképen törvényeink világos szava csak a' Külföldinek tagadják meg a' birhatási Just; 's annál fogva az említette sban is csak a' Külföldit kívánták érteni, anyival inkább, mivel törvényeinkben számtalanszor elő fordulnak e' következő szavak: »Magnates, Nobiles, caeterique possessionati« mellyekből nyilván látható, hogy törvényeink nem csak Nemes, de Nemtelen birtokosokat is ismernek; 's különben is, a' jószágbirhatás' kiterjesztésével a' vevők száma szaporodván, 's ez által a' Nemesi Javak becs ára nevedkévén, csak a' Nemesség' közhaszna eszközöltetnék.” (*Kölcsey F.*: Dokumentumok i. m. [7. jz.] 67.) Szatmár vármegye végül az 1834. augusztus 8-i közgyűlésen kedvező végzést hozott az ügyben: „a jószág birhatás joga a belföldi ajaku Adózó Polgárokkal, közzé tevődvé, az Anya utasítás megtagado tartalma alatt egyedül a Magyarul nem tudókat Külföldieket és Sidókat kívánják megtartani.” *Merényi Oszkár*: Ismeretlen és kiadatlan Kölcsey dokumentumok. Akadémiai, Bp., 1961. (Irodalomtörténeti Füzetek 36.) 80.

52 A jegypénzt (hitbér, kelengye) a feleség a férjtől kapta a házasság elhalálásáért és hűsége jutalmaként. Két fajtája volt: írott és törvényes (dos scripta és dos legalis).

53 „Az írott jegypénz a törvényest mindég kizárja, s ha ennél nagyobb egyedül csak a szerzeményből, és soha sem az ősi javakból kötelezhető, de a törvényes jegypénz az 1-ő rész 103. címjéből illető superinscriptio kedvezésével sem bir.” KLÖM III. 268.

azonban azt javasolta, ezt a szabályozást ne terjesszék ki a városi polgárokra, mert náluk olyan értelemben, mint a nemesség esetében, nincs gyakorlatban az ősiség. Javaslatát ekkor elutasították, de a tervezetbe bekerült 5. § kapcsán („hogy a törvényes jegypénzt meghaladó dos scripta, midőn a szerzeményekből ki nem elégítethetik, törvényes summára lészen szorítandó”)⁵⁴ a vita kiújult. Havas József, Pest város követe szerint az ősiség kétféleképpen létezik. A városi polgár ősi javait szabadon elidegenítheti, s azt az osztályos atyafiak nem támadhatják meg. Ilyen értelemben tehát a szabad királyi városokban valóban nincs ősiség. Olyan értelemben azonban létezik – folytatta Havas –, hogy az ősi javakról senki nem végrendelkezhet szabadon, s nem zárhatja ki belőlük az oldalági rokonokat sem. Úgy vélte, a jegypénz nem más, mint halál esetére tett kötelezettség, ezzel pedig az ősi vagyon nem terheshető. Kölcsey szerint azonban, ha az ősi javakat el lehet adni idegeneknek, még inkább le lehet kötni annak egy részét a hitves számára. A szóban forgó rendelkezésnek a városokra történő kiterjesztése „azon egyetlen egy birtokot, mely ekkorig honunkban egyedül dicsekedhetett az állandóság s biztonság jóvoltából, a nemesi javak példájára örökös biztonalanságra” kárhozthatná – mondta a szatmári követ.⁵⁵ Deák szerint ha a városi követek által említett értelemben gyakorlatban is volt az ősiség, ezt a szokást a diétának nem szabad törvény által megerősítenie, mert a törvényhozásnak mindenekelőtt a hon javára kell tekintettel lennie, és a természeti jogban gyökerező rendelkezési szabadságot sem az egyes ember, sem a közös érdekében nem szabad e vonatkozásban sem korlátozni. Végül is 26:20 arányban a kerületi ülés úgy döntött, elfogadják a trencsényi indítványt, vagyis hogy a városi javakra vonatkozóan az aviticitás ezután se létezzen.

A végrendeletekkel foglalkozó törvénycikket a kerületi ülés 1834. június 26-án kezdte tárgyalni. Borsiczky javaslata szerint, ha ősi javak nincsenek, a szerzeményeknek csak feléről lehessen szabadon végrendelkezni, nehogy a gyermekeket teljesen kizárják az örökségből. Ezzel – érvelt a követ – egy, a római jogban is létező intézményt (*legitima*, a vitában még felmerült a német *Pflichtteil* is) honosítanak meg. Deák ekkor azt javasolta, hogy előzetesen határozzák meg, milyen mértékben lehet élni a végrendelkezés szabadságával az egyenes ági leszármazottak, az oldalági rokonok és a királyi fiskus vonatkozásában: „Sokszerű szemrehányást hallottunk immár, hogy akik nem baráti az aviticitásnak, azt minden előforduló alkalommal kiszúrnitörekszenek. Legyen vége az örökös tusakodásoknak, döntsük el ama három tekintetet előlegesen.”⁵⁶

A rendek Deák újabb próbálkozása ellenére sem állapítottak meg előzetes alapelveket. Így az országos bizottság javaslata alapján haladva a szerzeményekről való korlátlan szabad rendelkezés megmaradt. A törvényjavaslat első cikke azonban az ősi javakat, legyenek azok ingók vagy ingatlanok, a rendelkezési szabadság alól ki akarta venni, tehát az országos deputáció tervezete az ősiséget

54 KLÖM III. 269.

55 Kölcsey F.: Dokumentumok i. m. (7. jz.) 277–278.

56 ...KLÖM III. 273.

az ingó vagyona is ki kívánta terjeszteni.⁵⁷ Több felszólaló ez alkalommal általánosságban is kitért az ősiség elvére. Somssich Miklós például úgy vélte: az ősiség ellenkezik az alkotmány eredeti szellemével, s csupán az Anjou-ház alatt „csúszott be” mint a feudalizmus szomorú következménye. Véleménye szerint az ősiség intézménye nem tartotta fenn a régi nemzetségeket, ugyanakkor nagy károkat okoz a nemzeti szorgalomnak, a hitelnek, a polgári perek számát növelte, és általában az emberi viszonyokat is megmérgezte. Kölcsey is úgy nyilatkozott, „hogy bár utasítása lenne is az ingatlan javak iránti ősiség megtartására, azt az ingókra is kiterjeszteni lelkiösmerete meg nem engedné, különben végtelen anomáliákba tévednénk, úgy hogy végre még nagy anyánk háló főköötőjét is moly és egerek ellen firol fira tartoznók őrizni. Egyébiránt emlékezteti a RRket hogy már minap megmutatta, mennyire ellenkezzék az ősiség idaeája az Aranybullával, mellynek 4-ik czikelyében a korlátlan szabad rendelkezés alkotványi sark törvényeink fokára emeltetett.”⁵⁸

Vita alakult ki arról, hogy az „ősi alkotmány épségben tartása” kifejezés hogyan értelmezendő az ősiség esetében, vagyis visszatértek ahhoz a kérdéshez, amit már a királyi kincstár örökösödése kapcsán is érintettek: az Árpád-korban létezett-e a végrendekezés szabadsága vagy sem? A vitában az is világossá vált, hogy akik az ősi javak esetében a szabad végrendekezést ellenezték, az ősi birtok elidegenítésének tilalmát feloldották volna. A június 28-i kerületi ülésen az ősi ingatlan javakról való szabad végrendekezést csupán 6, az ősi ingó javak esetében ugyanezt 12 vármegye támogatta.⁵⁹

Ezt követően Bezerédj István, Tolna vármegye követe azt javasolta, hogy ezt a végzést legalább a szabad királyi városokra ne terjesszék ki, hiszen a 10. törvénycikk 2. §-a kapcsán az írott jegypénz vonatkozásában már kimondták, hogy az ősiség nem alkalmazható a városi tulajdonra.⁶⁰ Akik az ősiséget a városi tulajdonra is ki akarták terjeszteni, azzal érveltek, hogy nem lenne szerencsés a polgárság és a nemesség közötti törvény általi megkülönböztetések számát növelni, itt tehát hasonló érvet használtak, mint korábban az ellenzék az ítélőszékek elrendezésével kapcsolatban. Deák azonban így fogalmazott: „Továbbá szépen hangzik azon mondás: ne tegyünk különbséget polgár és nemes között, ámbár megvallom, hogy épen azon urak, kik most ezen thesist védik, nem igen így beszéltek sokakban, épen akkor, midőn a városok sürgetőleg kérték, hogy különbséget ne tegyünk. Én részemről igazán nem vagyok a különböztetésnek barátja, de midőn egy törvényt, melyet jónak látok, mindenkire nem terjeszthetnek, legalább egy osztályra terjeszteni kívánom.”⁶¹ Hasonlóképpen érvelt Kölcsey is.⁶² Somssich Miklós szerint a városi tulajdon az, ami még a hazában az

57 „hogy a szerzemény felől kiki szabadon rendelkezhetik, de a törvényes örökösök sérelmével akár ingatlan, akár ingó ősi javakról tett végrendeelés erőtlen.” KLÖM III. 273.

58 *Kölcsey F.*: Dokumentumok i. m. (7. jz.) 281.

59 KLÖM III. 281–285.

60 KLÖM III. 289.

61 KLÖM III. 290.

62 *Kölcsey F.*: Dokumentumok i. m. (7. jz.) 281–282.

ipart, szorgalmat, hitelt biztosítja, az ősiség és az ezzel együtt járó elidegenítési tilalom bevitele a szabad királyi városokba mindennek a végét jelentené. Ennek ellenére „a’ Megyék nagyrésze a’ nemeseket megszorító törvényt a’ városokra is kiterjesztette”. Ez alkalommal azonban már 14 megye szavazott a szabad rendelkezés mellett – foglalta össze Kölcsey a fejleményeket.⁶³

A hitbizományok és a törvényhozás joga

A polgári törvénykönyv 12. törvénycikke foglalkozott az idősebb és elsőszülöttségi joggal („De senioratu et jure primogeniturae”). Az országos deputáció álláspontja szerint a jövőben 500 jobbágyteleknél nagyobb hitbizományt nem lehetett volna alapítani. Bár az összbizottság ülésén Somssich Pongrác a hitbizományok teljes megszüntetése mellett érvelt, véleményével kisebbségben maradt. Már a megyék utasításából is látni lehetett, hogy többen támogatják Somssich felvetését. Egyfelől a nemzeti szorgalom akadályát látták a fidei commissumokban, másfelől a köznemesség arisztokrácia-, pontosabban oligarchiaellenessége volt tetten érhető ezekben a megyei véleményekben, noha a törvények a köznemesek számára is lehetővé tették hitbizományok alapítását.

Kölcsey, utasításának megfelelően, az 1834. július 12-i kerületi ülésen indítványozta a hitbizományok eltörlését. Az országos bizottság abból indult ki – emlékeztetett –, hogy saját szerzeményével mindenki szabadon rendelkezhet. Igaz, hogy a hazai törvények ezt pártfogolják, de minden nemzetnek vannak olyan törvényei, amelyek az egyes polgárnak határt szabnak e téren is, ha a „társaság” legfőbb célja, önnön fennmaradása úgy kívánja. Rómában, ahol az ősiség intézménye ismeretlen volt, a Lex Falcidia megszabta, hogy mi az a legkisebb mennyiség, amit az apának végrendeletében gyermekeire kell hagynia, hogy ne nincsteleneket, hanem biztos anyagi háttérrel rendelkező polgárokat adjon a hazának.

A honi viszonyokat tekintve: nem igazságos, hogy a természetes öröklés rendjével szemben egy kézben összpontosuljon a fekvő jószág, hogy csak egy ember örököljön, ahelyett hogy számos birtokos polgár legyen a hazában. „Ugyan azon jószág több birtokos által mivelve hasonlatlanul több jövedelmet ad, s így több szorgalmat is fejt ki.” Ráadásul a nemesi birtokon védelmi kötelezettség terhe fekszik, s nem jobb-e, ha minél több birtokos van a haza védelmére? – tette fel a kérdést a szatmári követ. Továbbá – érvelt Kölcsey – a fidei commissumok léte nem is a szerzeményekkel való szabad rendelkezés természeti jogából fakad, hanem az 1687. évi 9. törvénycikken alapul, amely kizárólag csak a főrendeknek engedte meg a hitbizományok létrehozását. Ennek pedig egyik következménye az, hogy a hitelezők nem, vagy csak nagy nehézségek árán juthatnak pénzükhöz, vagyis a hitelezők természetes joga is sérül. A gond tehát nem a birtok nagyságával, hanem magával az elvvel van, ezért nem jelent megoldást az országos bizottság korlátot felállító javaslata sem. Ráadásul a hitbizomány intézményével csak néhány nagy

63 Kölcsey F.: Naponkénti jegyzések i. m. (20. jz.) 67–68.

nemzetséget akartak megmenteni: „Vessünk egy pillantást a mult időre. Sok nagy neveket látunk ott tündökleni mellyek már nincsenek. Ki nem emlékezik a Gara névre, melly valaha Nádori székünkön fénylett volt. E név emberei most az országnak az ég tudja mellyik szegletében ekét tartogatnak, s magot vetnek a földbe.” De a haza boldogsága nem nevekhez van kötve – jelentette ki Kölcsey. „Jó hazafi köz jóra dolgozó hasznos polgár parányi nevek közt is találkozik, s a köz jó csak jó polgárokat kíván, de mennél többet, kik között a birtok eloszoljon. Ki kezében legyen a birtok? az mindegy, de nem mindegy hány kezében legyen. Mert a birtok tartja fen a polgárt, és sok oly polgár, ki birtokkal bir, tartja fen a hazát.”⁶⁴ A közjóra, a polgári erényre és kötelességre való hivatkozás tipikusan a republikánus beszédmódra jellemző, a vitában tehát Kölcsey ennek az érvkészletét igyekezett elsősorban mozgósítani. Ez az érvelés meghatározó volt a vita további szakaszában is. Borsiczky István, egyetértve a szatmári követ indítványával, kijelentette: a majorátusok nyilvánvalóan ellentétben állnak a természet törvényével és a „status” céljaival, ezért azonnal szavazásra tette volna fel a kérdést. Deák azonban azt felelte, hogy akkor az utasításokat elég lenne kitenni az asztalra, s az ülést levezető elnököknek elég volna összeszámlálni, kinek mit tartalmaz az instrukciója. Mivel az országgyűlés a nyilvánosság legfontosabb fóruma, ezért minden döntésnek okát is kell adni. Deák vitatta az országos bizottság álláspontját, mely szerint a hitbizományok megtartására a rendelkezés szabadsága és némely nagy nemzetségek védelme miatt lenne szükség. Úgy vélte, az 1687-es törvényt, ezt a külföldi feudalizmusból eredő intézményt az uralkodó adta az oligarcháknak az ellenállási záradék eltörléséért. Vagyis az 1687. évi 9. törvénycikket a magyar viszonyoktól idegennek minősítette, csakúgy, mint korábban az ősiség intézményét a királyi kincstár örökösödéséről folytatott vitában. A zalai követ szerint egyes nemzetségek fenntartása, jóllétének biztosítása indokolt volt, amíg a birtokosoknak kötelessége volt a bandériumállítás, és ettől függött a haza védelme, de „mióta ezen védelem ereje nem egyesek felette nagy gazdagságának, hanem inkább azon alapszik, hogy a Hazának minél töb polgára legyen ön érdekei által is a Hon köz ügyéhez csatolva”, erre a törvényre már nincs szükség. A nagy nemzetségek leszármazottainak jellemzésére beszéde végén Deák Berzsényi Dániel sorait hívta segítségül: „sybaritizmusba merült, s letépve fényes nemzeti bélyegét, Hazája rombolt védfalából rak palotát heverő helyének”.⁶⁵ Deák ráértett Berzsényi nyelvhasználatának és a vitában elhangzott érveknek a hasonlóságára, hiszen a költő is a republikánus politikai beszédmód⁶⁶ elemeit alkalmazta költészetében, amikor az ősi erkölcsök elfajulásában, a fényűző életmód térhódításában és az egyéni érdekeknek a közérdek elé helyezésében látta a nemzetek hanyatlásának okait.⁶⁷

64 A beszédet ld. *Kölcsey F.*: Dokumentumok i. m. (7. jz.) 283–291., az azt követő vitát KLÖM III. 320–338.

65 KLÖM III. 325. A *Magyarokhoz* c. vers idézett versszaka: „Mi a magyar most? / – Rút sybarita váz. / Letépte fényes nemzeti bélyegét, / S hazája feldult védfalából / Rak palotát heverőhelyének;”.

66 Vö. *Csetri L.*: i. m. (2. jz.) 63–64.

67 Vö. *Takáts J.*: i. m. (3. jz.) 172–174.

A vitában többen is hangoztatták: a hitbizományok eltörlése nem ellentétes az alkotmánnyal, sőt inkább az 1687-es törvény ellenkezik az alkotmány lelkével, mert általa a „constitutionális jusok” birtokából sokakat kizárnak. Volt, aki azzal érvelt: egy új törvény meghozatalakor nem az ősi alkotmány sértetlenségére, hanem a természet törvényére kell elsősorban figyelni. Ha az ősi alkotmány szent, akkor a természet törvényének még sokkal szentebbnek kell lennie, márpedig a hitbizományok azzal nyilvánvaló ellentétben állnak. Andrassy József, Esztergom megye követe azonban úgy látta, visszaható erejű törvényeket csak akkor lehet hozni, ha az állam komoly veszedelemben van. Bezerédj István szerint a hitbizományok eltörlése nem jelentene visszamenőleges hatályú törvényhozást, hiszen senki jogát és tulajdonát nem sértenék, csupán a jövőre nézve hoznának intézkedést az örökösödés rendjéről. „És ha 1687-ben szabad volt a törvényhozásnak természeti igazság és ország törvénye ellenére oly változást tenni az örökösödésben, melly temérdek századokra előre hatólag sok törvényes örökösöknek jusát elzárta, még pedig a Status céljával ösze nem egyeztethető iránnyal zárta el, hogy ne lenne a jelen törvényhozásnak jusa a felbomlott súlyegyent helyre állítani?”⁶⁸ Végül 25 megye a Jászkun kerülettel együtt elfogadta Kölcsey indítványát, aki a következőket írta Kende Zsigmondnak: „Azon setét lelket, melly eddig a’ polgári törvények’ ugynevezett emendatiójában rajtunk ólomnehézséggel uralkodott, a’ majoratusrol ’s a’ kir. fiscusrol szolló czikkelyekben meglehetősen legyőztük.”⁶⁹

A papi tized és a tulajdon szentsége

1834. augusztus 19-én tűzték napirendre a polgári törvénykönyv 25. cikkelyét, amely a papi tizeddel („De decimis clericalibus ex usu et jure”) foglalkozott. Kölcsey, csakúgy mint a királyi kinstár örökösödése, valamint a majorátusok és seniorátusok vitája alkalmával, ezúttal is kezdeményezőként lépett fel, és utasításának megfelelően az egyházi tized általános eltörlését indítványozta. Utalt arra, hogy a kérdést a jogügyi munkálatból kiemelve már az úrbéri operátum vitája alkalmával többen is napirendre akarták tűzni, mert azt együtt tárgyalandónak vélték a földesúri kilenceddel.⁷⁰ Kölcsey szerint, mivel a törvényhozó nemzet adta a dézsmát az egyháznak, ezért joga van arra is, hogy eldöntse: a közjó érdekében nem érkezett-e el az idő a nemzet rendelkezésétől függő adomány visszavételére?⁷¹

A vitában az eltörlés mellett felhozott érvek szerint a tized nem az egyház tulajdona, hanem egy speciális közadó, amelyet az egyház meghatározott célokra kapott (a nevelésre, a vallás terjesztésére – az már vitatott volt, hogy ezzel bandériumtartási kötelezettség is járt volna), de amellyel a törvényhozás mindig is

68 KLÖM III. 333.

69 Kölcsey Ferenc levelezése i. m. (14. jz.) 144–145. Kölcsey Kende Zsigmondnak, Pozsony, 1834. aug. 4.

70 KLÖM I. 314., II. 100–103.

71 *Kölcsey F.: Dokumentumok i. m. (7. jz.) 311–313.*

szabadon rendelkezett, mint ahogy ezt már a korábbi törvények sora is bizonyítja. Prónay János szerint a tulajdonnak legfőbb ismérve az azzal való szabad rendelkezés: míg az egyház egyéb javait annak adja haszonbérbe, akinek akarja, addig a tizedet csak annak, akit a törvények haszonbérleti elsőséggel felruháznak, vagyis – álláspontja szerint – a tized nem tekinthető valóságos tulajdonnak.⁷²

Az indítvány ellenzői azonban úgy vélték, a dézma az egyház valóságos tulajdona, s ennek elvétele a tulajdon sérthetetlenségét, s így magát az alkotmányt rengetné meg. Frimm József egri kanonok szerint a tized királyi privilégiumon és törvényeken alapul. A Nagy Lajos alatt behozott földesúri kilencedtől csak annyiban különbözik, hogy annál 300 évvel korábbi, márpedig a rendek azt sem törölték el az úrbéri munkáltságban. A tizedet eredetileg az uralkodótól kapta az egyház, tehát a sajátjából adta a klérusnak, azt pedig – Frimm szerint – a király soha nem fogja visszavenni.⁷³ Tarnóczy Kázmér Bars megyei követ szerint azonban, ha az uralkodónak elvben lehetősége van a privilégium visszavonására, akkor erre a rendeknek is joga van, hiszen az egyik félnek nem lehet több hatalma, mint a törvényhozó hatalom egészének, márpedig annak az uralkodó csak egyik részét alkotja.⁷⁴ A tized eltörlése végül kisebbségben maradt: az augusztus 21-i kerületi ülésen csak 16 megye és a szabad kerületek támogatták a javaslatot, de a többség megszavazta a tized természetben szedésének tilalmát és annak kötelező megváltását.⁷⁵

Az ezt követő napokban több javaslat hangzott el, amelyekben legalább szűkíteni akarták azok körét, akik tized fizetésére kötelezettek. A Pest megyei, illetve a Somogy megyei követ olyan indítványt tett, hogy a puszták lakóit, valamint a jövőben benépesülő helyeket mentsék fel a tizedfizetés alól.⁷⁶ Prónay János Nógrád megyei követ a protestánsokat,⁷⁷ Havas József pesti és Vághy Ferenc soproni követ pedig a szabad királyi városokat akarta kivenni a szóban forgó teher alól.⁷⁸ Az első javaslatot a többség támogatta, a másodikat azonban nem.⁷⁹

A protestánsok esetében a Prónay indítványát támogatók, így Kölcsey is törvények sorával érvelt amellett, hogy más felekezet (a rácok, rutének és oláhok, tehát

72 KLÖM III. 437.

73 KLÖM III. 442–444.

74 KLÖM III. 445.

75 KLÖM III. 454. „Tegnap a’ papi tizedről kezdődött a’ vitatás. Utasításom azokat eltörli, azért az indítványt megtevéem, ’s azon ülésben tizenharmad magammal valék. De még a’ követek’ nagy részen nem szollott, ’s így a’ vitatás csak holnap fejeztetik be. Nem nagy lesz a’ minoritas, de mégis minoritas lesz azonban úgy látszik, hogy a’ dézma megváltatása, ’s az haszonbérletben a dézmaadók’ elsőbbsége is meg fog állíttatni.” Kölcsey Ferenc levelezése i. m. (14. jz.) 147. Kölcsey Kende Zsigmondnak, Pozsony, 1834. augusztus 20.

76 KLÖM III. 471., 475.

77 KLÖM III. 461.

78 KLÖM. III. 458., 472–475.

79 „A’ tized articulust meglehetősen megcsináltuk. Eltörlni ugyan nem bírhattuk, de olly váltságot határoztunk, melly a’ semminél kevesebbel leszen több; annyival inkább mivel az eddig dézma alatt volt praedialis birtokokat, ’s az egész protestans népmassát a’ teher alol kivívtuk. Próbáltuk a’ Városokat is kivívni, de ez erőnket felülmulta.” Kölcsey Ferenc levelezése i. m. (14. jz.) 149. Kölcsey Kende Zsigmondnak, Pozsony, 1834. szeptember 1.

a görögkeletiek) is tizedmentességet kaptak már.⁸⁰ Erős érvnek tűnt az is, hogy az 1791. évi 26. törvénycikk a protestánsokat már felmentette a stólapézn és a párbér fizetése alól. Ugyanakkor Aczél Antal Arad megyei követ úgy vélte, a protestánsok mentessége magát az alkotmányt veszélyeztetné.⁸¹ Palóczy László erre reagálva az ősi alkotmány lényegét a következőképpen határozta meg: „És valjon mit ért Arad követe az ősi constitutio nevezetjé alatt, és miben keresi annak alapját? A szónok azon kötésben keresi, mellyet eleink a paizsokon felemelt Árpáddal kötöttek, s mellyben a dézmáról semmi sincs, ott van ellenben, hogy a nemzet a Fejedelem tanácsházából, vagyis a törvényhozásból kirekesztve soha se legyen, ezen törvények szerint kormányoztassék.”⁸² Jól látható tehát, hogy a polgári törvénykönyvek vitája alkalmával újra és újra felmerült az a kérdés, mi is az ősi alkotmány alapja. A változások ellenzői a törvényt módosításokban veszélyt sejtettek a konstitúcióra nézve, az ellentábor azonban elsősorban az uralkodó és a nemzet közötti hatalom-megosztásban, a kétpólusú törvényhozás modelljében igyekezett meghatározni az ősi alkotmány lényegét, hogy ezzel saját törvényalkotói mozgásterét is növelje.

A szabad királyi városok mentesítése esetében Kölcsey a kollektív nemesség-re hivatkozott, s arra, hogy eredetileg a tizedet mindenkinek fizetni kellett, ez alól a kötelezettség alól a nemességet fokozatosan vették ki a törvények.⁸³ Miért ne lehetne most tehát a kollektív nemességgel bíró szabad királyi városokkal ugyanezt megtenni? – tette fel a kérdést a szatmári követ. Ráadásul a városok minden teherben osztoznak az adózókkal, de osztoznak a nemesség kötelezettségeiben is, például a subsidium fizetésében. Miért ne csökkenthetné a terheknek ezen halmazát a törvényhozás?⁸⁴

A törvényhozás szabadsága

Kölcsey egy másik felszólalásában kifejtette: bár nincs megelégedve a városok belszerkezetének elrendezésével, mégis tőlük várja a nemzet „valahai boldogabb léte kifejlődését”.⁸⁵ Úgy látta, a városokra lehet majd egy népszerű és szilárd garanciákra épített alkotmányt alapozni, amely majd a műveltebb nemességet az alsóbb néposztályokkal összekapcsolja.⁸⁶ Ami pedig a törvényhozás szerepét illeti, kijelentette: valahányszor egy indítvány tétetik, mindig vannak, akik arra hivatkoznak, hogy arról már 400-500 éve őseink törvényt hoztak, így azon nem lehet változtatni. Kölcsey szerint azonban az 1791. évi 12. törvénycikk is ott áll a törvénykönyv-

80 Ilyen rendelkezést tartalmazott az 1495:45. tc., az 1574:4. tc., az 1500. évi IV. dekrétum 29. tc. 4. § és az 1569:28. tc.

81 KLÖM III. 465–466.

82 KLÖM III. 468

83 Albert 1439:28. tc.-ére és Szilágyi Mihály kormányzó 1458:10. tc.-ére hivatkozott Kölcsey.

84 Kölcsey 1834. augusztus 26-i beszédét ld. *Kölcsey F.*: Dokumentumok i. m. (7. jz.) 313–322.

85 Kölcsey 1834. augusztus 28-i beszédét ld. uo. 323.

86 A szabad királyi városok szerepéről ld. *Szőcs Sebestyén*: A városi kérdés az 1832–36. évi országgyűlésen. Budapest Főváros Levéltára, Bp., 1996. (Várostarténeti Tanulmányok).

ben, s ezeket az érveket semmissé teszi, hiszen törvényt hozni, törvényt eltörölni és törvényt magyarázni a törvényhozó test világos jussai közé tartozik. „Nem a halott betükből, hanem a jelen és jövő életből kell tehát meríteni törvényhozói munkálódásunk indító okait”,⁸⁷ vagyis a nemzet szükségleteihez és az idő vagy a kor „kívánataihoz” (más követeknél a jelenkor szelleméhez) kell a törvényhozás munkájának alkalmazkodni.

Maga Deák is többször felhívta a figyelmet a vita során, hogy míg a törvénykezésnek az a feladata, hogy szigorúan tartsa magát a korábbi törvényekhez, s azokat alkalmazza, addig a törvényhozásnak az a kötelessége, hogy a meglévő törvények hasznosságát, célirányosságát és az alkotmánnyal való összhangját vizsgálva, a törvényhozás józan filozófiája és a mostani idők szelleme szerint hozzon új törvényeket.⁸⁸ Az egyházi tized vitájában hangzott el a nagyváradi káptalan követe részéről, hogy a dézsmaadás tárgya sohasem tartozott a törvényhozás hatáskörébe, az mindig is az uralkodó felségjoga volt.⁸⁹ Deák erre azt felelte, veszedelmesnek tartaná, ha ezek a szavak válasz nélkül maradnának, hiszen nem a fejedelem ad a nemzetnek jussokat, hanem éppen a nemzet adja azokat a fejedelemnek, mert a nemzet minden jognak a forrása. „Hogy azon jusokat, mellyeket a Király bilaterális kötéseknel fogva bír, nemzetünk mindég tiszteletben tartotta, mutogatni nem kell, ellenben hogy a dézma felőli rendelkezést a nemzet mindég maga gyakorlotta, következképpen a Fejedelemnek által soha nem adta, azt szintén temérdek törvényeink bizonyítják.”⁹⁰ Deák tehát a magyar alkotmányosság lényegéhez tért vissza a konkrét ügy kapcsán: a hatalom forrása a nemzet, s a felségjogok összességét, még ha azok egy részét a nemzet át is ruházta az uralkodóra, a két fél közösen gyakorolja s gyakorolta évszázadokon keresztül.

Deák érvelésmódja a politikai közösség szerződésalapú felfogását tükrözi, király és nemzet viszonyát pedig úgy értelmezi, mint ami társadalmi szerződésen alapul. Ez az ősi alkotmány védelmében is alkalmazott érvelés az 1760-as, de főként az 1790-es évek elejétől ragadható meg, amikor a felvilágosult abszolutizmus ellenfelei éppen a felvilágosult kormányzás politikai nyelvének segítségével fejtették ki politikai álláspontjukat.⁹¹

*

A polgári törvények vitájában az ősi alkotmányra való hivatkozás mellett, bár már jelen voltak a republikánus beszédmód és a természetjogi érvelés bizonyos elemei is – mint ahogy ezt Kölcsey és Deák megszólalásai bizonyítják –, a törvényhozói szabadság kereteinek kijelölésében még meghatározó szerepe volt az ősi alkotmány értelmezése körül kibontakozó polémiáknak. Hogy az 1832/36-os ország-

87 *Kölcsey F.*: Dokumentumok i. m. (7. jz.) 323.

88 *Orosz József*: Diéta-Közlő. MTAK Kt. Jogtan. 4.-r. 14. II. 37r.; KLÖM III. 473.

89 KLÖM III. 467.

90 Uo.

91 *Takáts J.*: i. m. (3. jz.) 181.

gyűlés nemcsak a liberális ellenzék megszületésének, de egy „nyelvi fordulatnak” is a színtere volt-e, még további vizsgálatokat igényel, elsősorban a későbbi diétákon újra előkerülő tárgyak – például az ősiség, a nem nemesek birtokbírhatása – körüli viták összehasonlító, diszkurzív elemzését.

ORSOLYA VÖLGYESI

ANCIENT CONSTITUTION AND THE FREEDOM OF LAWMAKING

COMPETING POLITICAL LANGUAGES IN THE DEBATE OF CIVIC LAWS AT THE HUNGARIAN PARLIAMENT OF 1832–1836

The study analyses the discussions in a given section of the Hungarian parliament of 1832–1836 from the point of view of what political languages and sets of argument were used by the opposing parties in setting forth their respective opinions. It focusses on the extent to which the reformist opposition which entered the stage at the parliament of 1832–1836 managed to transform the public language of politics, and on the political dictionary and conceptual stock which were available as the means for discussion. The most important lessons are demonstrated in the study through the activities of Ferenc Kölcsey (delegate from Szatmár county, and one of the outstanding poets of the age). As notary-in-chief of his county, Kölcsey took a role in drafting the instructions for the county envoys, which makes it possible to trace the modifications of his personal opinion under the influence of the parliamentary debates, and the means by which he proved able to influence the process of the debates himself according to his own instructions.

The primary task of the diet which was convoked for 16 December 1832 was the discussion, long desired by the public opinion, of the results of the so-called systematic committee works (Lat. *operata*). These committee works, which covered nine different areas, mainly aimed at modernising the economic and legal conditions of the country, transforming certain elements of the constitutional system, re-regulating and enacting the seigneurial dues of tenants once fixed by Queen Maria Theresia, and revising the affairs of education, the church and foundational matters. It was precisely with the help of the committee propositions that the estates tried at the parliament of 1832–1836 to narrow the scope of royal prerogatives (the so-called *reservata*), and to draw them into the competence of the bipolar legislature, to be exerted, on the model of corporative dualism, together with the ruler. These prerogatives would consequently have been inserted into the mutual bargaining process referred to as *di-aetalis tractatus*, thus widening the limits set by the „ancient constitution”. The present study examines in detail the discussion of the civic laws, which made part of the legal committee on the second place among the royal propositions, for it was this draft law which aimed at re-regulating the complicated system of Hungarian common law, and the modification of which was almost always directly connected to the problem of free disposition of property, and to the issue of the so-called *ősiség*, and indirectly or indirectly to the „ancient constitution” itself.

While presenting the more important nodal points of the discussions, the study concentrates on the ways in which the opposing parties applied the various political languages and techniques of argumentation in order to achieve the desired goals, from the references to the essence and original spirit of the „ancient constitution”, itself interpreted differently, through the arguments of natural law to the key notions of republican language.